Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ПЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 72 (10364) | 1977 чылдың март 27, воскресенье | 1925 чылда үнелезилеттингеен | Өртээ 2 көш.

УЖУДУУШКУНДА — «КОСМОС-899»

1977 чылдың март 25-те Совет Эвилелинге «Космос—899» деп Черниң ээлчеглиг кылымал спутнигин салып үндүргеп.

Спутникте космос делгемин шинчилээрип уламчылаарынга хереглээр эртем аппаратуразын тургускан. Аппаратура болур-чогууру-биле ажылдап чоруур. Таарыштырылга-саналга төвү кээп турар информацияны сайгарып турар.

(СЭТА).

„Чурукчулар тайбың дээш демиселде“ деп делегей делгелгезинге совет удуртукчуларның чорааны

Чепсекти эңдере бүдүрерин соксадыр, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынын соксаал чок болдурар! деп буянныг лозуң «Сатира тайбың дээш демиселде» деп делегей делгелгезинниң хөй-пинти чайыпалчак угланыышкынын тодаргайлаан. ССРЭ-ниң Чурулга академиязының залдарында көргүскен делгелгеде солунга чуруктардан эгелээш политиктиг плакаттарга чедир 600 ажыг чуруктарны делгээн.

Делгелге көрүкчүлериң улуг сонуургалын болдурган. 25 чурттарның дешилгелиг чурукчуларының чогаадыкчы ажылы-биле хөй муң москвачылар болгаш пайысыладыңаалчылары танышкан.

Делгелге тайбың болгаш улустар аразында кады ажылдажылга дээш демисежип турар чурулга ураан чүүлүвүң мастерлериниң идепкейлиг хамааты туруштарының дугайын хереглээн. Оларның ажылдарында XXV съездиниң тоогулуг шиитпирлери, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугааларында бар чүүлдер болгаш түңнелдер, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынынга Советтер чурттунуң кирген шылгарангай салыышкыны илереттинген. Тайбың дээш демисежикчидер-биле чаңгыс одуругда сураглыг чурукчулар Х. Бидструп (Дания), Ж. Эффель (Франция), О. Харингтон (АКШ), А. Байер-Ред (ГДР), Каралучио (Куба), Р. Маринов (БУР) болгаш өске-даа дешилгелиг мастерлер демисежип турар. Делгелгениң залдарында улуг черии совет чурукчу-сатириктериң, ооң иштинде Кукрыниксыларның, Б. Ефимовтуң, М. Абрамовтуң болгаш өскелериниң-даа ажыладары ээлээн.

Март 25-те ол делегей делгелгезинге эштер Л. И. Брежнев, Ю. В. Андропов, А. А. Громыко, А. П. Кириленко, Ф. Д. Кулаков, Д. Ф. Устинов, П. Н. Демичев, В. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, И. В. Капитонов, В. И. Долгих, К. Ф. Катушев, М. В. Зимянин, К. У. Черненко, Я. П. Рябов олар чораан болгаш ында көргүскен ажылдар-биле улуг кичээнгейлиг танышканнар.

Коммунистиг партиядың удуртукчуларынга ССРЭ-ниң Чурулга академиязының президентизи Н. В. Томский чуректиң хапызындан байыр чедирген. Делгелгени көрүп турар үеде СЭКП ТК-ның Культура киллизиниң эргелекчизи В. Ф. Шауро, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черииниң даргазы Н. А. Пономарев, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черииниң бирги секретары Т. Т. Салахов, совет чурулга ураан чүүлүнүң сураглыг мастерлери М. В. Куприянов, П. Н. Крылов, Н. А. Соколов, Б. Е. Ефимов, Д. А. Налбандян, Ф. П. Решетников олар база чораан.

Эш Л. И. Брежнев, өскедаа совет удуртукчулар

НАЙЫРАЛ — СОЦИАЛИЗМНИҢ ЧААЛАП АЛЫЫШКЫНЫ

«УЛУГ БОЛГАШ КҮЧҮЛҮГ СОВЕТ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ ЭВИЛЕЛИН ТУРГУЗУП ТУРАР БҮГҮ НАЦИЯЛАРНЫҢ БОЛГАШ БИЧЕ БУУРАЙ УЛУСТАРНЫҢ АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛЫ, ЧАҢГЫС ЭВИ БЫЖЫГ БОЛГАШ БУЗУЛБАС» деп СЭКП Төп Комитединиң Октябрь революциязының 60 чылының дугайында доктаалында демдеглээн.

Капиталистиг ниитилел янзы-бүрү нацияларның арасында хамаарылгазын чидиглендирип, сөөк-язы ылгаар, биче буурай улустарны даргаар, өжэзннештирер чорук өөң хоочураан аарыы болуп турар. А социализм улуг, биче улустарның ёзулуг дең эргезин болгаш найыралын херек кырында хандырган. ССРЭ-де чүс ажыг нациялар болгаш биче буурай улустар 15 эвилелдешкен, 20 автономнуг республикаларда, 8 автономнуг областарда болгаш 10 национал округтарда чурттап турар.

Оларның аразында найырал каргыс чазакка удур революсчу демиселге, хамааты дайынының болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының шөлдеринге социалистиг Ада-чурттуң хосталгазы дээш өлүмнүг сегиржип алыышкынга болгаш социализмниң тиилелгези дээш шалыпчы күш-ажылга каңналып быыккан. Ол найыралды ам ным-даа бөжаңнадып шыдаавас.

Совет улусту ниити өнчүге үндезилеттинген чаңгыс аай социалистиг экономика, чаңгыс аай идеология — марксизм-ленинизм каттыштырып, чаңгыс аай эчис сорулга — коммунизм дээш, кижи төрелгетенниң чырыткыланчак келир үези дээш демисел мөңгези-биле ниитилештирген болгаш төрелдештирген. Ынчангаш улустарның найыралы—социализмниң чаалап алыышкыны.

Найырал дээрге анаа-ла сөс эвес, а бүдүн категория. Найырал дээрге улустарның экономиктиг, политиктиг болгаш культурлуг дең эргезинге үндезилеттинген кады ажылдажылга, чаңгыс эп-сеткил болгаш бот-бодунга дузалажылга-дыр. Найырал дээрге улустарның аразында бот-бодун хүндүлежири, нижи бүрүзүнүң дең эргезин аас-сөс-биле эвес, а херек кырында магадылаары-дыр.

ССРЭ-ниң акы-дуңма улустарының дузаламчызының ачызында, партияның ленинчи национал политиказының ачызында эрте-бурунгу тыва черде аас-кежиктиг амыдырал чечектелген. Эвилелдешкен республикалардан, Москвадан болгаш Ленинградтан Тываже янзы-бүрү техника, барзаннар кээп турар. Тыва бодунуң эзлчээнде Төрээн чуртка даг-дүгүн, кобальтыны, мөңгүн суун, аң-өлүктү, зүтти, дүктү, хемүр-дашты болгаш өске-даа чүүлдерни өргүп турар.

Республикада интернационалчы бригадалар, цехтер, эзлчеглер, коллективтер, класстар, факультеттер эңмежок. Ында янзы-бүрү нацияларның ажы-төлү экономиканы болгаш культураны сайзырадырынга төлептиг үлүүн киириштирип келгеннер.

Солуннуң бо арнында улустарның акы-дуңма найыралының ачызының дугайында материалдарны парладывыс.

РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР

№ 3 (63)

Ак-Довурактың интернационалчы ажылчын аңгызының төлөлери эзлчегже базып бар чорлар

Сеткилден куттулган ырлар

Тыванын күрүнеңи ыры болгаш танцының «Саян» ансамбли чүгле бистин республикада эвес, харын бүгү Совет Эвилелинде билдингир уран чүүл коллективиниң бирээзи. Ол тыва чонуун онзагай хевирлиг уран чүүлү-биле масса чонну таныштырбышаан, ССРЭ-ниң улустарының интернационалчы найыралының быжыгарынга болгаш уран чүүлүнүң улам бурунгаар хөгжүп сайзыраарынга бодунуң төлептиг үлүүн киирип келген. Ылангыя оон мурнуку чылдарда Казах, Кыргыс, Таджик, Туркмен ССР-лерге, Чита, Хабаровск, Владивосток хоорайларга, Украина болгаш Уралдың хоорай, суурларынга аалдап чораан көргүскен концерттери од черлерин чурттакчыларының бедик үнелелин алган.

«Саян» ансамбльдиң тургустунган төөгүзү РСФСР-ниң алдарлыг артизи, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Роберт Николаевич Лесниковтуң ады-биле тудуш холбашкан. Р. Лесников Новосибирскиниң күрүне консерваториязын дооскаш, Тывага кээп, 1963 чылдан 1969 чылга чедир Кызылдың уран чүүл училищезинге башкылап ажылдап турган. Мергежилдиг сургуулдарны хаара тудуп, ырның болгаш танцының бот-тывынгыр ансамблин тургузар дээш ол дыка улуг ажылды кылып чоруткан. Оон түнелиниде тургустунган «Чечек» ансамбль удаваанда Тывага сураглыг уран чүүл коллективтериниң бирээзи апарган. 1967 чылда Бүгү-россия фестивалының Новосибирск хоорайга болган зона көрүлдезинге Тыва АССР-ден барган «Чечек» ансамбль бот-тывынгыр уран чүүлүн Бүгү-эвилел фестивалының лауреады болган.

Ийи чыл эрткенде «Чечек» ансамбль Тыванын күрүнеңи ыры болгаш танцының «Саян» ансамбли кылдыр эде адаттынган. Ол ам хөй кижи составтыг, ыр, танцыны бедик профессионалдыг деннелге күүседиринге мергежээн уран чүүл коллективи апарган. Оон көргүскен концерттери каяа-даа чопнуң улуг үнелелин ап турар.

Ам ансамбльдиң чамдык артистери-биле таныжып көрээлинер. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, «Саян» ансамбльдиң танцы болүүнүң кол солиан Евгения Мынчировна Салчак. Ол Кыргыс ССР-ниң күрүнеңи хореография училищезин дооскан, ансамбльдиң коллективинде баштайгы хүнерден эгелеп ажылдап турар. Е. Салчак бедик мергежилдиг танцычы болгаш сценага бодун кончуг топтуг туттунуп билир артистериниң бирээзи. Ол бодунуң чогаадыкчы өзүлдезинче доктаамал кичээнгей салбышаан, балет болүүнүн аныяк артистериниң мергежил бедиринге улуг дузаны чедирип турар. Оон ашыда, коллективтиң хөй-ниити амыдыралына идепкейлиг киржип чанчыккан. Республикага уран чүүлдү сайзырадырынга улуг ачы-хавыяазы дээш Евгения Салчакка 1974 чылдың октябрьда Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи деп хүндүлүг аттыг тывыскан.

Владимир Серенович Соян. Бо чээрби дөрт-ле харлыг комсомолчу ООД тыва улустуң оңгаай уран чүүлү—сыгыттын эвээш санныг күүседикчилериниң бирээзи. Оон уран чүүлге сонуургалы бичиизинден-не билдинип, школага өөренип турган-да бот-тывынгыр коллективтериниң концерттериниң доктаамал киржикчизи апарган.

Арыг, чараш үнүүг, онзагай тембрлиг сыгытчы бодунга улуг негелделиг болгаш репертуарын үргүлчү чаартып чоруур. Оон күүсеткен сыгыдын көрүкчүлер сеткил ханып дыңнаар, дикмиттиг адыш часкаашкынары-биле уткуур. Эрткен чылын Владимир Сояна Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи деп бедик атты тывыскан.

«Саян» ансамбльдиң ниити ыр болүүнүң артизи Татьяна Салчаковна Монгуш бо коллективте 1971 чылдан бээр ажылдап турар. Ол өткүт, чараш үнүүт, орус, тыва дыддарны эки билир болганындан ансамбльге ажылдап эгелээн хүннеринден-не концерттер чарлаарынга мергежээн. Т. Монгуш республикага болгулаан байырлал концерттериниң база өске-даа улуг-улуг концерттериниң доктаамал чарлакчызы болуп келген.

Ансамбльдиң балет болүүнүң артистери—татар Хисатулла Аминов, бурят Вера Жамсаранова болгаш өскелериниң-даа уран салым-чаяанын чон бедин-биле үнелээр.

Эрткен чылдың ийиги чартыында «Саян» ансамбль Украинаның болгаш Уралдың хөй-хөй хоорай, суурларынга гастрольдап чораан келген. Тывадан барган аалчыларны чурттакчы чон каяа-даа чыдыы-биле уткуп хүлээн ап турганын артистер боттары чугаалап, солун, сеткүүлдерде парлаттынган медээлер хереченлеп турар. Донец областың Воловах районунда Хлебодарка деп суурунуң чурттакчызы М. Шкарбун «Тувинская правда» солуннуң редакциязынче чоруткан чугаазында мынчаар бижээн: «...Дүжүт ажаалдазының кидин түлүк үезинде Тыва АССР-ниң күрүнеңи ыры болгаш танцының «Саян» ансамбليниң артистери бистерге, хову-шөлдерниң ажыл-ишчилеринге, оорушкунуң ырларын, хөглүг-баштак танцыларын эккеп бараалгаткан. Солун программа дыка эки күүсеттинген болгаш чыылганнар ол концертти сеткил ханып көргеннер».

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге чылдарында тыва эки турачыларын немец-фашистиг эжелекчилерден хоташканы Ровно, Дубно хоорайларының чурттакчылары Тыванын артистерин онза чылыы-биле уткаан. Концерттер соолунде оларга тывыскан байырлыг адреестериниң бирээзинде мынчаар бижээн: «Эргим эштер! Бистин акы-дуңмаларывыс тывадар! Украинаның Компартиязының Ровно хоорай комитеди болгаш ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Советинин күүсекчи комитеди совет уран чүүлдү пропагандалаарынга болгаш хоорайның ажылчы чоннарының коммунистиг кижизидилгезинге киирген үлүүнер дээш улуу-биле өөрүп четтиргенин илертейлеп тур.

ССРЭ-ниң улустарының болгаш бистин хоорайларывыстың ажыл-ишчилериниң аразында бузулбас найырал улам быжыгып болгаш чечектелип турааын!»

М. ХЕНЧЕ-КАРА.

АЛДАН СЕСКИ ЧАС

Ада-чурттуң Улуг дайынының эң кадыг-дошкун чылдарының бирээзи—1943 чылда аныяк специалиске улуг партийжи даалганы берген. Барлыктың шөлдеринге чаа ажыл-агайны организастап тургузарын анаа дааскач. Белеп эвес даалганы хүлээнип алдым, деп чүвеин. Монгуш Хорлуевич билип турган. Ажыл-агайның төвүн тургузар черде чангыс-даа бажың чок, каш санныг өглер турган. Ол чоок кавының араттары-биле сүмележип, чаа ажыл-агайны үндезилеп тургузуп эгелээн. Суурнуң бажыңнарын, школа болгаш культура албан черлерин тудуп киришкен. Бүгү-ле ажылды ат, шарыбиле кылып турган. Ат андазыны, ат илиири, ат машиназы, шаңак, терге... Совхоз тургустунганының баштайгы чылында багай эвес дүжүттү бир гадан 20 ажыг вентиерни алган. Ол чорук араттарны коллективтиг ажыл-агайларже киирериниге магалыг-ла эки үлегер-чижек болган.

1945 чылда ажыл-агайны хөй ажылдыг кылдыр эде тургускан. Ынчангы үеде ол шырак дээн ажыл-агайларның бирээзиниге санады берген. Чүге дээрге чылгызы 40 ажыг, хою 1200 баш четкен. А бо хүннерде кайы-даа ажыл-агайның бичии дээн-не ферма, салбырында малдың баш саны оон каш катап хөй. Ынчангаш Тываныстың шапкын хөгжүлдезиниң үлегер-чижээ бо бичии дедиелгеден безин илдеп-дир деп ол аныяктарга чугаалап чоруур.

Коммунист Монгушту партия обкому күрүнеңи айыл чок чер органнарынга ажылдаары-биле чоруткан. Партияның бо даалгазын күүседип, ол органнарга сес чыл ажылдаан. Оон соонда база катап агрономнап, директорлап, улуг ажыл-агайларның парткомнарынга секретарылап ажылдап чораан.

Монгуштуң оонуң ээзи Бора Канзан-ооловна база-ла бодунуң бодалынче шыны бээр. Ол пенсияже үнгуже чедир аныяк салгалды кижизидип, уругларын садынга болгаш яслиринге ажылдап чораан. Шекпер-ооларының ажы-төлү база арбын— шупту чеди кижи. Бо хире хөй кижини кижизидип, эртем-биилиг чедирип ап, амыдыралдың делгем оруунче киирери не кижиге берге. Ындыг болзажок, бо чылын алдан чылын демдеглээриниг Совет эрге-чагырганың ачызында, улуг Ленининиң тыпсын берген аас-кежиктиг амыдыралының ачызында уругларның улуглары тускай эртемин чедип ап, улуг ажыл-агайының янзы-бүрү адырларында ажылдай берген деп чүвеин Бора Канзан-ооловна хандыр бодап чоруур.

Уругларының улуу—Ирина Кызылдың башкы институдун болгаш Новосибирскиде партияның дээди школазын дооскан. Ам партия ажылында ажылдап чоруур. Любазы школа директору, Юрий база-ла дээди эртемниг, административтиг органнар шугумунда ажылдап, адазының оруун уламчылаан. Мэриназы Кызылдың башкы институдунуң башкызы, философия эртемериниң кандидады. Николай-биле Сергей школада өөренип турарлар.

Кызылдың сайгылгаанаары хондур чырыыр. Кудумчуларга аргышкан чон орайга чедир үзүлбес. Оларның аразында улгалы бергеи ийи кижи базы-ла маажым чоргаар базыр чоруурлар. Аныяк Тываныстың хөгжүлдезиниң эгезин салышкан хоочуннарывыстың өөрү—Шекпер-ооларын ол-дур.

Н. ЧЕМЕЗОВ.

БЕШ ЧЫЛДЫ — ДӨРТ ЧЫЛДА

Бии-Хем районнуң комсомолчуларының болгаш аныяктарының аразында беш чылды хуусаа бегиниде күүседир дээш чарыш калбарган.

Мен районнуң «Сельхозтехника» салбырында чоланчылаан ажылдап турар мен. Тоску беш чылдың үеэ-инде кады ажылдап турар орус, тыва, хакас өөрүжбиле кады комсомолчу-аныяктарның бригадазын тургузар деп шиитпирээн бис. Бригада кежигүннериниң үеэй кезии комсомолчулар оны удуртуруп ВЛКСМ райкомунуң бюрозундан мөнгө даанды-рган. Бистер колдуунда көдээ ажыл-агый машиналарын болгаш артык кезектерин Абакандан сөөртүп турар бис. Рейсче үргүлчү кады чоруп, бот-боттарыгыска дузалажып, автомашинаның анаа турар чоруун болдурбас дээш бүгү хемчегелерни ап турган, тоску беш чылдың планын дөрт чыл дургузунда ажыр күүсеткен бис. Амды беш чылдың үш чылдарының планын Октябрь революциялының 60 чыл ойын таварыштыр күүседир деп эгелекчи санаалы үндүрген бис. Бистің кыйгырыгысты районнуң аныяктары изии-биле деткип боттарынга бедиткен хүлээгелерни ап турар.

Комсомолчу-аныяктар коллективтериниң районда көвүдөп турары өөрүнчүг. Трактор-хову бригадаларындан 5 бригада, Хүттүң сүт-бараан фермазының саанчылары, «Кызыл тараачиннының» чоланчылаарында бир бригада комсомолчу-аныяктарныг боон турар. Чоокта чаа «Өөк» совхозтуң Малиновка салбырының аныяк гойжулары база бир бригаданы тургускан.

Бо коллективтериниң шуптузу беш чылды 4 чылда күүседир деп соруглалыг ажылдап турар.

В. ТИТОВ.

Күш-ажылчы Алдар орденниг үшкү чергезанның эдилекчизи, Ленинчи комсомол шанналының лауреады.

Найыралдың ыры делгемнерже ужугуп тур.
О. ОНДАРНЫҢ фотоэтюду.

САННАР

● 1945—46 өөредилге чылының эгезинде Тывага ниити билиг школаларының башкылары 501 кижи турганындан 4,5 муң кижи апарган. А школаларга өөренип турганнарның саны 10,7 муң кижи турганындан 67,4 муң кижи четкен.

● Ниити билигниң хүндүскү школаларының саны 1945—46 өөредилге чылында 122 турганындан 1975—76 өөредилге чылында 163 четкен. Оларга өөренип турганнарның саны 10,6 муң кижи турганындан 45,3 муң кижи четкен.

● 1945—46 өөредилге чылының эгезинде Тывага 3 ортумак тускай өөредилге чери турган болза, эрткен чылга чедир оларның саны 5 четкен. Оларга өөренип турганнарның саны 0,2 муң кижи турганындан 4,2 муң кижи четкен. Ам Тывада ийи дээди өөредилге чери бар.

● 1955 чылда дээди өөредилге черин 171 кижи дооскан болза, 1975 чылда 266 кижи дооздуп үнген. Ортумак тускай өөредилге черлерин 1950 чылда 52 кижи дооскан болза, 1975 чылда 900 кижи дооскан.

● 1945 чылда республикага 51 муң экземпляр помнар, журналдар фондулуг 66 библиотека турган. Үжен чыл эрткенде оларның саны 161 четкен болгаш оларда 2105 муң экземпляр помнар, журналдар шыгжаттынган.

● 1945 чылда клуб албан черлериниң саны үчүле 69, а киноустановкаларның —20 турган болза, 1975 чылда оларның саны 200 болгаш 214 апарыгдаан.

ФАКТЫЛАР

УЛУГ ЭПТЕЖИЛГЕНИҢ ЭГЕЗИ

ССРЭ-ниң улустарының быжыг найыралының бир үлегер-чижээ болза, орус болгаш тыва улустарның аразында быжыгып келген улуг найыралы болур. Оларның аразында тургустунуп келген найыралды төөгү талазы-биле алыр болза оон эгези ырак ханы. XVII вектиң эгезинде-ле бурунгу тыва черге орус улус кээп, үс черниң чурттакчылары-биле кожа-хелбээ эки найыралды тургузуп алырын сүмележип, боттарының аразынга бараан солчулгазын кылып турганнар.

Национал-хосталгалыг шимчээшкиниң түнелинде манжур династиязының дарладындан хосталган соонда 1914 чылдың апрельде Тываны Россияның составынга эки тура-биле каттыштырганы төөгү талазы-биле деннилгелиг акт болган. Ынчангаш тыва улус канчаар-даа аажок хожудаңгай болгаш чыдын калган чоруктан үштүнар аргады алган. Ол-ла 1914 чылда Тывага баштайгы хоорай — бистің республиканың амгы пайысылалы Кызыл туттунуп эгелээн. Саян орууп база тудуп эгелээн. Тывага баштайгы школалар, эмнелге черлери көстүп келген. Бо бүгү орус болгаш тыва чонну улам чоокшулаштырып, оларның аразында найыралды быжыктырып эгелээн.

Российның составынга киргениниң соонда Тываның араттары революсчу шимчээшкинче чоорту хаара туттунуп кирген. Күш-ажылчы араттарның идеелдиг болгаш шынчы өөнүү орус пролетариат болган.

Россинга чедишкиниг доозулган Улуг Октябрьдың революциязы Тываның бурунгаар хөгжүлделинге болгаш келир үезинге үнделин эргилде болган. Урянхай крайның орус ажылчыннары болгаш күш-ажылчы тараачыннары край Советин тургускан соон дарый тыва араттарга кыйгырыгны үндүргеннер. Ында мынча деп бижээн одуруглар бар: «... орус чонуун омүнээзинден силерге байыр чедирбишаан, бистер моон соңгаар силер-биле алышкылар-биле бир дөмей найыралдыг чурттаар боор бис дээрзинге улуу-биле идеген тур бис. Акы-дуңмалышкы чоруктуп, дең эргениң омүнээзинден биске бүгү талалыг дузалаарынарны, бистин-биле кады чоруурунарны силерден дилеп-дивис».

Делегейде баштайгы социалистиг күрүнеңиң политиктиг үндезини болгаш Советтериниң биразазы— Урянхайның край Советди тургустунуп келгениниң баштайгы хүннеринден эгелээш бодунуң интернационалчы хүлээлгезин күүседип эгелээн. Орус болгаш тыва чонуун аразынга найыралды быжыглаар дээш край болгаш чер-чер Советтери улуг ажылдарны боттандырып чоруткан. Олар күш-ажылчы араттарның политиктиг болгаш экономиктиг эргелерин камгалап эгелээн. Эрге-чагырганың чаа органнары кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлээрде тыва чонуун эрге-ажылын өөренип көрүп турган.

Ленинчи национал политиканы боттандырарынга база тыва улустуң болгаш орус тараачыннарының иштикиниң болгаш даштыкының дээрбечилериниң камгалаңнарынга РКП (б)-ниң Минусинск комитеди болгаш Минусинск Советди канчаар-даа аажок улуг рольду ойнаан. 1918 чылдың март айның төнчүзүнде Минусинскиден Тываже аттанышкан чепсектиг экспедициялың кол сорулгазы болза, империалистиг авантюрага удур Урянхайның чонунуң демиселинге дузалажыры, ук чонуун бодунун моон соңгаргы хөгжүлдезиниң оруун шилип алырынга дуза көргүзери турган.

Хаанныг чазактың үеэзинде Тываны чагырып турган кижилерден буржуазилиг хунаан алган таңмаларын Урянхайның край Советди кожуннарга эгиткен болгаш Тываның эргидеги чагырыкчыларының —хаанныг эрге-чагырганың томуйлаан дүжүметтериниң ажыл-чорудулгазы күш-ажылчы кижилериниң эрге-ажылынга дүүшпес, ынчангаш оларның эрге-дужаалын күш чок болдурганының дугайын бүгү сумуларга 1918 чылдың апрельде чарлап чедирген. Ынчангаш чагырыкчыларда бар бүгү херектерни болгаш саазын-бижиктерни кожуннарга дужаарын шегээн.

Тываның улуг таңмазын Оюнар кожуунунуң төлөөлөринге бээр дугайын бижээн бижикте Тываның чонун Урянхайның эвес, а Танды-Тываның чону деп бижээни таварылга эвес. Ол ат Тываның үндезин чонунуң бот дугуннаарының болгаш орус, тыва ийи улустарның аразында найыралдың болгаш бот-боттарынга дузалажырының дугайында 1918 чылдың июнь 18-те чардынган Керээде база киргген. Тыва деп ат оон ынай шуут быжыккан.

Край Советди бүгү Тываның ажылчы чоннарының хуралын чыылдырарын бодунуң база бир чугула сорулгазы деп санап турган. Минусинскиден Тывага келген экспедиция 1918 чылдың апрель 13-те Тываның бот догуннаарының дугайында айтырыгны шиитпирээри-биле тыва чонга кыйгырыгны үндүрген. Контрреволюсчу күштериниң ходелиишкининден ол чыышты чыылдырары болдунмаан. Тываның баштайгы коммунистери С. К. Беспалов, Н. Г. Крюков хоралыг дайзыннарының холунган өлгеннер.

Чепсектиг үймэнни шалыпкыны-биле баскан чорук улус массаларының чогаадыкчы энергиязын көдүрериниге, а ол ышкаш тыва араттарның революстуг идепкейин күштелириниге, түр үеде соңгаарлаткан съездини чыылдырары-биле организастыг ажылды күштелдириниге идиглиг болганы чугаа чок. Край Советди 1918 чылдың май 20-де бүгү тыва улуска болгаш тос кожуунуң албан черлериниң төлөөлекчилериниге база «атап кыйгырыг үндүргеш, оларны Белоцарскиге (амгы Кызыл хоорайга) чымылгаш, тыва улуска хамаарышкан бүгү айтырыгларны чугаазажыр коорүн сүмелээн. Ол кыйгырыгда: анаа хөй кижи чыылган тудум-на съездиниң шиитпирлээр ужурлуг болур деп, айтып каан турган. Тывалар боттары край Советиниң ол кыйгырыын болгаш бижиктерин тарадырынга калбаа-биле киржип турганнар. Олар бүгү-ле кожуунларга болгаш сумуларга оларны чедирип, дыңнадын турган.

1918 чылдың июнь 10-да край Советиниң күүскому орус съездинин ажыттынганының дугайын Минусинск Советинге дыңнаткан. Ол съезд соолзүрүдүр «урянхайларның съездизи-биле кады эртерин» аная айыткан. «Минусинск Советинин медээлеринге» июнь 13-те Тывага ийи съездиниң чергелештир ажыттынганының дугайында медээ парлаттынган. **«Ол съездилер крайның салым-чолун шиитпирлээр ужурлуг»** —деп, ол солун бижээн.

Орус чонуун V съездизиниң болгаш тыва улустуң I съездизинин 1918 чылдың июнь 16-18-те болган каттышкан хуралынга тыва улустуң бот догуннаашкынының, орус болгаш тыва улустарның найыралының, кады ажылдажылгазының болгаш бот-боттарынга дузалажырының дугайында база үндезин чурттакчылар-биле Тывада чурттап турар орустарның аразынга харылзаалаарның дугайында Керээни чарган.

Ол керээде орус болгаш тыва улустарның аразында бүгү талалыг харылзааларны айыткан. Ынчангаш аңаа найыралды болгаш бот-боттарынга дузалажыр чорукту документ өзугаар айтып быжыглаан. Оон-биле Тывага баштайгы Советтериниг ажыл-чорудулгазының, интернационалчы политиказының түңнелин кылганы ол болган.

Тывага улус-демократтыг күрүнеңи тургузуп эгелээринге даштыкының шериг интервенциязы болгаш хамааты дайыны шаптыктаан. Тыва болгаш орус улустарның акы-дуңма өзугунуң эвилели болгаш найыралы дайынның чалбыыштыг одунга болгаш пуурганынга улам быжыккан. Сибирьниң революстуг комитеди болгаш Минусинск Советди-даа контрреволюстуг күштериниг базары-биле чепсектиг шериглерни Тываже чорудуп, тыва ажылчы чонга чаңгыс эвес удаа дузалап турган. С. К. Кочетовтуң, А. Л. Квитныйның болгаш С. А. Хлебниковтуң-даа орус болгаш тыва кижилерден тургустунган партизан отрядтары боттарының дайынчы шылгараддары-биле дыка алдаржаан.

1921 чылдың август айда улусчу революция тиилээн. Оон түнелинде тускай республика тургустунган.

Тыва Совет Эвилелиниг бүгү талайыг улуг дузаламчызынга даянган, оон составынга каттышкаш капиталистиг эвес оруктан хөгжүүрүнүң ленинчи номалын өзугаар феодализмден социализмче дорт ажа халаан. Оон төөгүзү ленинчи национал политиканың Тыва черге боттанышкынының бадыткалы болур.

В. ДУБРОВСКИЙ.

Төөгү эртемериниг кандидады.

Делегей бо хүннерде

Н. В. Подгорный Танзанияда

ДАР-эс-САЛАМ. (СЭТА-ның тускай корреспондентизи). Танзания Каттышкан Республикада албанның аян-чоруун кылып чоруур СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорныйга алдар болдуруп март 24-те Занзибарның Революстуг Чөвүлелиниң Даргазы, Танзанияның бирги оралакчы президентизи А. Джумбе дүштеки шайлалга кылган. Дүштеки шайлалгага Н. В. Подгорныйны үдеп чоруур албан кижилери, Занзибарның күрүне болгаш хой-ниити ажылдакчылары киришкеннер.

А. Джумбе болгаш Н. В. Подгорный чугаалар солушканнар.

Силерниң Улуг Октябрьның уламчылалы болур африка революция болза делегейниң революстуг чорудулгазының чарылбас кезээ болур деп, А. Джумбе медеглээн.

Национал хосталга, экономиктиг хамаарышпас чорук дээш, социал депшилге дээш, империализмге болгаш монополияларга удур демиселди чорудуп турар чурттар-биле база улустар-биле эп-сеткил каттыштырылгазы, кады ажылдажылга СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң өскерилбес принципиалдыг политиказы болур. Ол политика бистиң партиявыстың XXV съездизиниң шиитпирлеринде чаа күш-биле база катап бадыткаттынган деп, харыы чугаазында Н. В. Подгорный чугаалаан.

Ол орук-биле совет-танзани харылзааларның кол угланышкыны тодараттынган. Танзания Каттышкан Республиканың антиимпериалистиг болгаш антиколониалдыг даштыкы политиказы, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң бар турар одагларын чок кылыры дээш, чавырлышкынның чорудулгазын делегейниң бүгү районнарынга нептередири дээш демисежиринге ооң беленин Совет Эвилелинде бүрүү-биле билип турар болгаш деткип турар.

Дүштеки шайлалга найыралдыг байдалда эрткен.

Март 25-те совет аалчылар занзибаржыларның боттарының национал хамаарышпас чоруу дээш демиселин баштаан Афро-Ширази партиянның төөгүлүүнүн Занзибарда музейинге чорааннар.

Ооң соонда Н. В. Подгорный болгаш ону үдеп чоруур албан кижилери Афро-Ширази партиянның мүрнунда штаб-квартиразы турган бажыңга чорааннар. Ол партиянның болгаш Танзанияның соонда Танзанияның революстуг партиязының — Чама Ча Мапиндузиниң Занзибар комитеди ында туруп турар.

Аная болган беседа үезинде А. Джумбе ортулуктуг ажылчы чоннарының социал-экономиктиг чаартылгаларны боттандырарынче угланган күжениишкиннериниң дугайын тайылбырлап чугаалаан.

Афро-Ширази болгаш Тану партияларның революстуг алдарлыг чаңчылдарын бодунга сиңирип алган Чама Ча Мапиндузи партиянның тургустунганын Н. В. Подгорный улуу-биле үнелеп көрген. Депшилгелиг үндезиннерге амыдыралды чаартты тургузар дээш демиселге танзания улуска чедиишкиннерни ол күзээн.

ЧЧМ-ниң Занзибар комитединиң хүндүлүг аалчы кижилер дептеринге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы бижиглел кылган.

Совет аалчылар хоорайның чаа чуртталга кварталдары-биле, уруглар бажыңы-биле танышканнар. Занзибарга чоруп турар үезинде оларны Танзанияның Премьер-министри Э. Сокоине, Занзибарның Революстуг Чөвүлелиниң кежигүннери үдеп чораан.

Март 25-те Н. В. Подгорный Занзибардан Дар-эс-Саламче эвээ келген.

Март 25-те аная совет-танзани документилерге: ССРЭ-ниң болгаш Танзанияның аразында садыг дугуржулгазынга, ССРЭ-ниң болгаш Танзанияның аразында культура болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага, а ол ышкаш ССРЭ-ниң болгаш Танзанияның аралында 1977—1978 чылларда культура болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылга дугайында протоколга ат салган.

А. Н. Косыгин Финляндияда

ТАМПЕРЕ. (СЭТА). ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин марттың 25-те улуунуң талазы-биле чурттуң ийиги улептүр, культура болгаш эртем төөү болур Тампере хоорайда барган. Ооң-биле кады аная Финляндияның Президентизи У. К. Кекконен болгаш премьер-министр М. Миеттунен чеде берген.

Владимир Ильичиниң 1905 чылдың декабрьда ажылын удуртуп турганы РСДРП-ниң Таммерфорс конференциязының болуп эрткени бажында тургускан В. И. Ленинниң Музейинге А. Н. Косыгин барган.

Тампереде музейни «Финляндия-Совет Эвилели» ниитилелдиң эгелекчи саналы-биле 1946 чылдың январьда ажыткан. Е. И. Ленинниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында материалларны музейниң залдарында чыып делгээн. Ленинниң хол бижимелдериниң болгаш фотографияларының фотохоолгаларын ында делгээн.

Владимир Ильич Финляндияга чалгыс удаа эвес барып турган, а Улуг Октябрьның революциязының соонда Финляндияның күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруун хүлээп көөр дугайында Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң докталалынга ол 1917 чылдың декабрь 31-де ат салган. В. И. Ленинниң Финляндияга революстуг ажыл-чорудулгазының дугайын хөй санныг документилер чугаалап турар. Бистиң үевисте совет-финляндия харылзааларның хөгжүлдезиниң дугайында материалларны база-ла ында делгээн.

Музейниң тургустунганындан бээр эрткен чылдарның дургузында ооң залдарын делегейниң хөй-хөй чурттарындан келген 300 муң кижи көрген.

А. Н. Косыгин музейниң делгелгелерин көрген болгаш тураскаал сыбырага чечектер салган.

Аная келген хүндүлүг кижилерниң демдеглел кылыр дептеринге ол мындыг бижиишкинни кылган: күш-ажылга ынаашылдыг фин улустуң эрге-ажыктарын, национал хамаарышпас чорукче болгаш хосталгаже ооң чүткүлүн Владимир Ильич ханызы-биле билген. ССРЭ биле Финляндияның аразынга найыралдыг, чаагай кожа-хелбээ харылзааларның үндезиннерин ол сагыган. В. И. Ленинниң Финляндияга турганы-биле холбашкан чүүлдерни хумагалыг көрүп турары дээш, музейниң ажылдакчыларынга, бүгү фин өөнүктерге өөрүп четтириишкинни илергейлеп тур бис.

Совет чазактың баштыңы ооң соонда «Тампелла» акционер ниитилелдиң машина тудуунуң заводунга чораан. Ол завод целлюлоза-саазын үлептүрүнге болгаш атомнуг электростанцияларга хереглээр дериишкиннерни бүдүрүп турар. Продукциязының дыка хөй кезээн Совет Эвилелинче чорудуп турар.

А. Н. Косыгин Тамперениң муниципалитединге база чораан, орта аная алдар болдурган шайлалга болган.

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). ССРЭ-ниң Финляндияга элчини В. С. Степанов ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң Финляндияга найыралдыг аян-чоруу-биле холбаштыр марттың 25-те хүлээп алыышкын кылган.

Хүлээп алыышкынга А. Н. Косыгин болгаш ону үдеп чоруур кижилер, Финляндияның Президентизи У. К. Кекконен, чазактың кежигүннери, парламент депутаттары, «Финляндия-Совет Эвилели» ниитилелдиң удуртукчулары, фин хөй-ниитиниң төлөлекчилери, а ол ышкаш дипломаттыг толаа черлериниң баштыңнары киришкен.

Хүлээп алыышкын чылыг, найыралдыг байдалга эрткен.

Чугула тема

Даштыкы парлалганың политиктиг допчулалдарының, үүлдериниң, тайылбырларының эн чугула темазы ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVI съездизинге СЭКП ТК-ның Чиягипе секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазы болуп турар.

Делегей политиказының эн-не чугула айтырыглары ол чугаада тодараттынган болгаш богүн делегейде кым-даа ооң адын херекке албайн барып шыдаваас Совет күрүпениң туружу илереттинген. Ук чугаада кирип турар, тайбыңны база делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарынче угланган саналдар ол айтырыглардың талазы-биле ССРЭ-ниң принципиалдыг туружун, кижи торелгетениң салым-хуузу дээш бодунуң харымсалгалыын билип турар Совет Эвилелиниң чаагай тура-соруун коргузүүн турар деп, польша солун «Жолнеж вольности» бижээн.

Ф. КАСТРО АНГОЛАДА

ЛУАНДА. (СЭТА). Ында аян-чорук кылып чоруур Кубаның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро чуртка ийи хонуктуг аян-чоруун кылып чорупкан. Ону МПЛА-ның Даргазы, АУР-нуң Президентизи А. Нето болгаш Анголаның өскедаа удуртукчулары үдеп чоруур.

Кашыту хоорайга болган ажылчы чоннарның массалыг митингизинге чүве чугаалаан. Куба Ангола-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы хогжүдери дээш туржун, ангола улуска бодунуң шыдаарла дузалын чедиринге беленеп деп, Ф. Кастро чугаалаан. Ол болза марксизм-ленинизм, пролетаржы интернационализм болгаш социализм боттаныышкында деп, чүве дир деп, ол онаалап демдеглээн.

Амгы үеде ангола улустуң мүрнунда чуртту чаарты тургузар талазы-биле нарын сорулгалар туруп турар: экономиканы катап тургузары, национал кадрларны белеткээри, бүдүрүлгениң деннелин белидери эргежок чугула деп, Ф. Кастро чугаалаан.

Империалистер мүрнунда ышкаан Анголаны эзлеп алырын болгаш ооң хөгжүлдезин саададырын оралдажып, контрреволюстуг доорбечи болуктерни тургузуп, бүдүрүлгеге саботажты боттандырып чорудуп, Анголаның хамаатыларын өлүрүп турарлар. Ындыг чорук биске база бооп турган, ыпчанмыже бис демиеежип турган бис, ооң соонда тиилеп үндүвүс деп, Ф. Кастро онаалап демдеглээн.

ЧОГААДЫКЧЫ АНЫЯКТАР-БИЛЕ АЖЫЛДЫ КҮШТЕЛДИРЕР

Тываның чогаадыкчы интеллигенциязы СЭКП ТК-ның «Чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» докталалын улуг өөрүшкү-биле уткуп, ону Коммунистиг партияның ада сагыш салыышкыны кылдыр көрүп турар. Чогаадыкчы аныяктар амгы үениң чугула айтырыгларынга боттарының дорт сонуургалын илередип, уран үүлдүн нарын айтырыгларын шын шиитпирлеп турарын ук докталда онзалап айыткан болгай.

Ооң тодаргай чижээн бистиң республикада аныяк чогаадыкчы интеллигенцияның ажыл-чорудулгазында база өөрүп болур. Тываның хогжүм-шин театрының аныяк артистери Тываның комсомолунуң шаналының лауреаты Д. Монгуш, Х. Шариноол, А. Ооржак, күрүнениң ыры болган танцының «Саян» ансамблиниң артистери Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери В. Норбу, Е. Салчак, ыраажы С. Дамба-Доржу, ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери Ю. Деев, Д. Тойбухаа, В. Ховалыг, Л. Спрыгин, композиторлар Д. Хүрешоол, Б. Нухов, чогаалчылар Н. Ооржак, В. Серен-оол, А. Даржай болгаш өскелердаа сөолгу чылдарның дургузунда уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлеринге көскү ажылдарны чонга бэрааалгадын шыдаан.

Чогаал ажылын кылып чоруур, аная сундулуг, салым-чаяанныг аныяк кижилер-биле ажылга оларның ядейлиг болгаш профессионалдыг кижизидилгеин улам ынай сайзырангайкыдар сорулга-биле ап чорудар хемчеглери республиканың чогаадыкчы эвилелдери, чурукчулар болгаш чогаалчылар эвиделдериниң баштаар черлери, хогжүм-шин театры, театрның болгаш ниити ырның тыва салбырлары, республиканың улусчу чогаадылга базыны, Культура министерствозу тус-тузында ажылдап кылып алган болгаш ам ооң күүселдези дээш шудургу ажылдап турарлар.

Тываның чогаалчылар эвилели аныяк чогаалчылар-биле ажыл чорудар сорулгалыг тускай чөвүлелди тургускан. Чыл санында эртен турар чөвүлел хуралдарга аныяк чогаалчыларның чаа чогаалдарын сайгарып, хоочун чогаалчылар боттарының үнелиг санал-опалын берип турар. «Тувинская правда», «Тываның аныяктары» солуннарының чанында тургустунгаан «Эге базым» болгаш «Дамырак» деп литературлуг каттыжыышкыннар ажыктыг, кижизидилге ужур-дузалыг ажылдарны чорудуп турар. Тываның чурукчулар эвилелиниң чанында аныяктар секциязы 17 аныяк чурукчуларны хаара туткан болгаш оларның кижи бүрүзүүне хоочун чурукчуларны дагдыныкчы кылдыр быжыглаан. Аныяк чурукчу Дондук Тойбухаа Бай-Тайга районунуң Кызыл-Даг суурда даш чонукчуларының бөлүмүнде ортумак школаның өөреникчилери-биле чедиишкиниг чорудуп турар.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылга болгаш СЭКП ТК-ның «Чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» докталын күүседир сорулга-биле уран чүүлге салым-чаяанныг аныяктарны чогуур үезинде шын шилип тывары, оларны уран чүүлдүн дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөредип белеткээри чугула черлерин эзлеп турар. Бистиң республиканың чогаадыкчы интеллигенциязының төлөлекчилери амгы үеде чурттуң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге чогуур белеткелди ап турары билдингир. Бо хүннерде чугле культура шутуму-биле чүс ажыг тыва оолдар, кыстар Москваның, Ленинградтың, Новосибирскиниң, Улан-Удэниң болгаш өске-даа хоорайларының дээди өөредилге черлеринде чедиишкиниг өөренип турар. Кызылдың уран чүүл училищезинде музыка, уран чурулга, ниити ыры, хогжүм хереклелдериниң, клуб ажылдакчыларының сэлбырларында 320 сургуулдар өөредип турар. Ында дуржулгалыг башкылар уран чүүлдүн келир үеде ажылдакчыларынга профессионалдыг билиг бээрийден ангыда, уран чүүлге сонуургалдыг, ону чонга нептередип пропагандаларынга бердинген кижилерни белеткээринче улуг кичээнгейин салган.

Чогаадыкчы аныяктар-биле чорудуп турар хөй талалыг ажылда четпестер чок деп болбас. Чогаадыкчы аныяктарның саглыш-сеткилин хайныктырып чоруур айтырыгларны, оларның санал-оналын, чогаадылга планын ам-даа четче мөөнеп, сайгарып көрбээн бис. Борта жанрлар аайы-биле чорутса чогуур теоретиктиг семинарлар, темалыг човүдел хуралдар болгаш дискуссиялар, хоочун мастерлер-биле ужуражылгалар чугула рольду ойнар.

Культураның болгаш уран чүүлдүн дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче салым-чаяанныг кижилерни белеткээр чорудары ам-даа чедир организастаттынмайн турар.

Уран чүүл ажылдакчыларының үре-түнелдиг ажылынга ооң материалдыг баазазын тургузары болгаш быжыглаары чугула черни эзлеп турар. Ону барымдаалаваш, Кызылда чурукчулар эвилелиниң тускай бажыңының тудуун план ёзугаар эгелээн турбуже, бо чылын «Тыва зудуг» трест ол тудутта хол дегбейн артып турары хараадапчыг. Чурукчуларга чурулга ажылы чорударынга ажыглаар тускай мансардтарны чуртталга бажыңнарынга таарыштыр тудуп тургузар айтырыгны шиитпирлээри база саадап турар. Бо талазы-биле СЭКП Кызыл хооркому болгаш хоорай Соведи тодаргай хемчег албайн турар.

Чогаадыкчы интеллигенцияны чогуур үезинде шын орукче угланган баштаарынга оларны хөй-ниитиниң чугула адырларыбиле быжыг холбаарынга партийжи органнарның дорт киржилгеин улуг ужур-дузалыг. Маңаа чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл чорудуп турар организацияларның ажыл планын контрольга ап, оларның өтчеттарын удаа-дараа дыыаары эргежок чугула.

Езулуг чогаалчы, композитор, чурукчу, артист деп хүндүлүг атты чаалап алырда, уран чүүлге бодунуң дорт үлүүн киирери албан дээрзин чогаадыкчы интеллигенция эки билир. Коммунистиг партияның өөдүр улуг ада сагыш салыышкынының ачызында чогаадыкчы аныяктар чоннуң ажыл-ижин, чурттуң хүн бүрүдеги социалистиг чаартылгаларын, күш-ажылдың мурнакчыларын сиилбип, уран чеченнибиле чуруп көргүскен чаа-чаа чогаалдарны тургузар дээрзинге чигзиниг турбас.

Бөгүн — Театрның делегей хүнү

ОКТЯБРЬДАН ТӨРУТТҮНГЕН УРАН ЧҮҮЛ

Бөгүн — театрның делегей хүнү. Совет театр уран чүүлүнүң ажылдакчылары боттарының ынак байырлалын, миллион-миллион көрүкчүлер-биле кады Улуг Октябрьның 60 чыл юбилейлиг чылында демдеглеп эрттирип турар. 1917 чылдың октябрь 26-да эртенгинин дорт шакта-ла Революстуг шериг комитеди Петроградтың хамык библиотекаларын дакызыта ап, хоорайның бүгү театрларын камгалаар үүс бежен шеригни тускайлаан. Ооң ап коорге-де, социалистиг революция бодунуң эге базымында-да библиотекалар, театрлар дугайында сагыш-салын, чонну кижизидеринче кичээнгейин угландырганы тодаргай.

Аныяк совет драматургия тургустунун эгелээрде-де, кол кичээнгейин Ленинниң партиязына кижиаитпиннген чаартыкчы, чаа кижиниң овур-хевирин көргүзеринче угланган. Борта чижек кылдыр В. Вишневскийниң «Оптимистиг трагедиязын», В. Киршонуун «Таразының», Н. Эдманның «Мандадының», Б. Лавреневтиң «Бустуушкунун», В. Ивановтуң «14—69 дугаарлыг бронепоездизин», Н. Погодинниң «Кремльдиң курантыларын», А. Корнейчуктуң «Платон Кречетин» болгаш өске-даа он-он сураглыг шиилерни эдап болур.

Совет театр кайгамчык улуг салдарны даштыкы театрга чедиргеп. Социалистиг реализмниң үндезилекчизи М. Горькийниң «Ава» деп сураглыг романының инсценировказын бир-ле дугаарында 1914 чылда Болгарияга тургускан. Ооң эгелээш ук чогаалды хөй-хөй даштыкы театрлар тургускан. «Аваның» эн-не сураг-жаан нептерегей инсценировказын —Б. Брехтиң инсценировказын «Б. Брехтиң Нилованы—тайбын дээш туржуп турар бүгү кижилериң аваза-дыр»—деп, даштыкыда көскү театр ажылдакчызы бижээн. Бо хүннерде совет драматургтарның шиилерин даштыкыда калбаа-биле тургузуп турар.

Совет театрның онзагай чүүлү—ооң хой националдыы. Ынчангаш ол шапкыны-биле хөгжүп, бот-боттарын детиижип, өөр сылдыстар ышкаш чырып турар. Маңаа чижек кылдыр бистиң республиканың хогжүм-шин театрын-даа чугаалап боор.

Республиканың хогжүм-шин театры—Тывада бир-ле дугаар профессионал уран чүүл коллективи. Ол ам бодунун 41-ги сезонунда ажылдап турар. Ооң репертуарының данзызында В. Шекспирниң, Ж-Б. Мольерниң, Ф. Шиллерниң, К. Гальдониниң, Лопе де Веганың, А. Островскийниң, Н. Гогольдуң, А. Чеховтуң, М. Горькийниң, Н. Погодиниң бүгүдеге билдиртир шиилери кирип турар. Сураглыг совет драматургтар К. Симонов, К. Тренев, А. Корнейчук, А. Арбузов, В. Розов, А. Салынский, А. Сафронов болгаш өскелериниң-даа чогаалдары-биле тыва көрүкчүлер сценага ужуражып кааткан. Акы-дуңма национал драматургтар А. Макаенок, М. Карим, Ц. Шагжин, М. Кильчичаков, П. Кучияк оларның аттары көрүкчүлерге эргим.

Тыва театрның дугайында чугаа чоруп турда, арат чонда ат-сураа нептерээн артистер Максим болгаш Кара-кыс Мунзуктарны, Биктор Көк-оолду, Олег Намдарааны, Николай Өлзей-оолду, Иван Забродинни (режиссёр), Хүргүлек Конгарны адаваан баар эргежис чок. Бистиң театрда бо хүннерде дорт салгалдың артистери чедиишкиниг ажылдап турар. Оларның уран талантызының мергежилиниң дугайында чугаалаваайн, чүге дээрге од талазы-биле көрүкчү бүрүзү тускай бодалдыг, ынак артистир болгай.

Театрның цехтериниң болгаш бригадаларының аразында социалистиг чарыш калбарган. Хоочун база мергежилдиг артистерге аныяктарны быжыглап, чаа талантыларны илередип, оларга шын орукту бээр сорулгадыг дагдыныкчылар ак сеткилдиг ажылдап турары—эки эгелээшкин. Ол ышкаш чогаадыкчы составтың ортузунда конкурстар удаа-дараа эртип турар. Ооң чижээ артист бүрүзүнүң бо хүннерде чаа театрның ажыдыышкынынын байырлыг концертинге киржир арге дээш белеткеп турары болур.

Бистиң театрның коллективи театрның делегей хүнүнүн бүдүүзүнде эдээн ажылдарны кылган. Март айның 5-тен эгелеп, республиканың улуг районнарының бирээзи Чөөн-Хемчикке часкы театр хүннери чедиишкиниг эрткен.

Бо чылдың театр хүнү бистиң республикада кодурлуушкүүнүг эртип турар. Март 24-тен эгелеп, хогжүм-шин театрының сценазында улуслу театрларның шин коллективтериниң республика көрүүдезин үргүлчүлеп турары—театр уран чүүлүнүң чонда нептерээнин херечилээр. Көрүүдеде он ажыг коллективтериниң бот-тывынгыр артистери сценаның бүгү талалыг шылгаадазын эртип турар болгаш оларның типдекчилери бөгүн илерээр. Моон-ап коорге-де, Улуг Октябрь биче буурай кижилерге чугле хосталганы, аас-кежиин эвес, харын-даа сеткил-сагыштың байлаа—уран чүүлче делгем орукту ажыдып берген тодаргай.

С. ОЮН,
хогжүм-шин театрының кол режиссеру, РСФСР-ниң алдарлыг артизи.

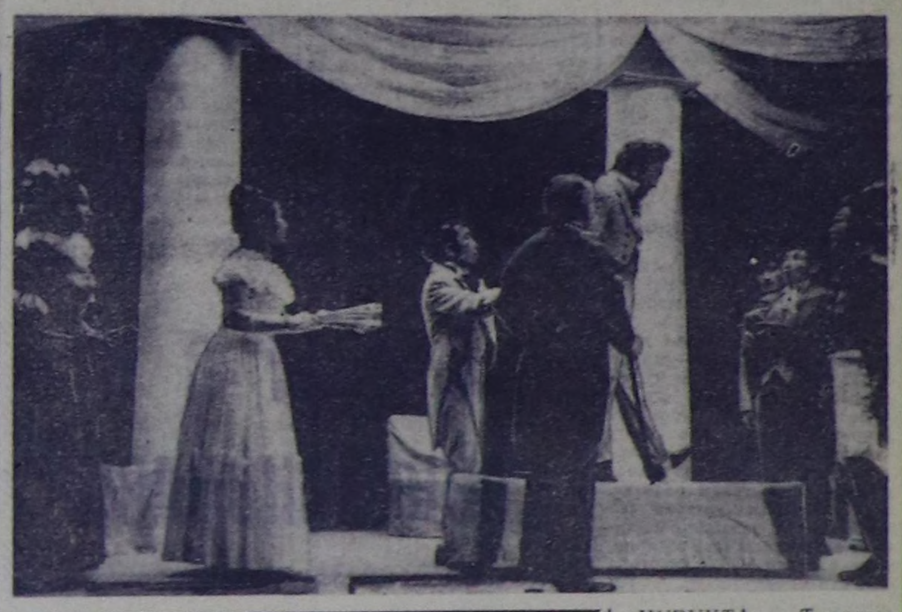

«Театр болза улустарның аразында харылзажырынга, оларның эң-не ханы сагыш-сеткилдерин илередиринге болгаш билип алырынга эң дээре чепсек болур».

К. СТАНИСЛАВСКИЙ.

ЧУРУКТА: Тываның хогжүм-шин театрынга Гогольдуң сураглыг «Ревизор» деп шиизин ийи дугаар тургусканындан көргүзүг.

В. СЕМЕНКОВИЧИНИҢ фотозу.

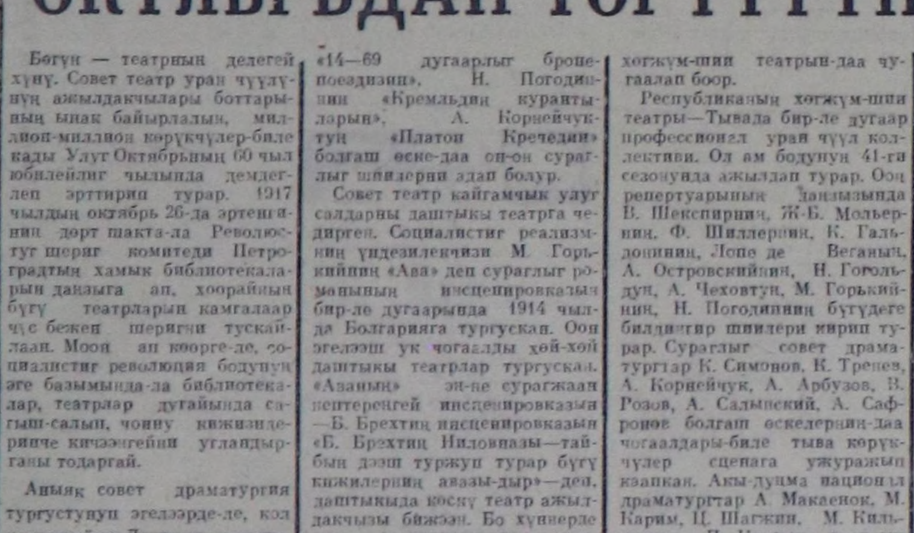

ВАРШАВА. ССРЭ-ниң улустуң артизи, режиссер Евгений Симоновтуң «Театра Польскиниң» сценазынга тургусканы «Антоний болгаш Клеопатра» деп шиизинге ССРЭ-ниң улустуң артистери Юлия Борисова болгаш Михаил Ульянов оларның оюну улуг чедиишкиниг болган.

ЧУРУКТА: көрүкчүлерниң байыр чедиишкиннеринге шииниң киржикчилериниң харыылап турары.

Л. ЖДАНОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроникаазы).

Улусчу тудуг — улуг белек

Бо чылын театрның делегей хүнүн депшилгелиг кижи торелгетен Улуг Октябрьның 60 чыл ою-биле холбай демдеглеп турар. «Бистиң уран чүүл мастерлериистиг чогаадыкчы сорук киришкиниң үндезини болза, тайбың, улустарның хосталгазы дээш демиселдиң ажылчы чоннарын ол демиселге интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының дугайында чугула болгаш өөдүр чаагай улуг тема бооп турар» деп Л. И. Брежнев демдеглээн. Интернационалчы тема—совет театрның амыдыралынга кажап-даа чоок, кагдынмас темазы бооп келген. Бистиң совет театрывыс дээрге улустарның найыралының театры болгай. Ооң тодаргай чижээнге бистиң республиканың хөгжүм-шин театрын хамаарыштырып болур. Ооң бүгү төөгүзү, сайзыралы орус, совет классиктиг чогаалдар-биле, даштыкы депшилгелиг драматургия-биле, хакас, алтай, бурят, татар, азербайджан болгаш өске-даа аймак-соок авторларның сураг-жаан шиилери-биле харылзашкан.

Тыва көрүкчү орус классиканың шиилерин улуг сонуургалбиле көөрү «Ревизорнуу» найыдаа суурга чоннуң база катап үүлээп ап турарындан илдеп. Театрның делегей хүнүнге турасказадып, ол өлүм чок чогаалды театрның тыва болуу Чөөн-Хемчик районнуң суурларынга, Чадаанага көргүскүлээн. Чадаана хоорайның чурттакчылары март 27-де—театр хүнүнде У. Галжибековтуң «Аршин мал-алан» деп шиизин, шагаан-арыгжылар «Оруктар, оруктарны» көөрлер.

Театр хүнүнге турасказаткан шиилерни театрның орус болуу база көргүскүлээн. Олар чонга Андерсоннуң «Малыш биле Карлсоннуң чаа ужуралдары», Г. Боровиктиң «Буэнос-Айреске интервью» деп шиилерин бараалгаткан. Кызылдың, республиканың үлептүр, бүдүрүлге черлеринге, колхоз, совхозтарга, школдаларга, өөредилге черлеринге театрның ат-сураглыг артистери-биле, режиссёрлары, уран чүүл удуртукчулары-биле ужуражыышкынар эрткилээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл ою демдеглээр бо чыл бистиң хөгжүм-шин театрының амыдыралынга онзагай чыл болур. Техниканың сөөлгү сөзү-биле чепсегленген 800 олуттуг чаа театр тудуу ажыглалга кирер. Ол тудугну чогуур үезинде ажыглалга киирер дээш тудужулар шудургу ажылдап турар. Ону Кызылдың ажылчы чонунуң улусчу тудуу деп чарлаары-даа аная эвес. Ооң-биле кады театрның дирекциязы, чогаадыкчы коллективи, ажылдагыжы, дузалал цехтери чаа тудугга ажылдап кирериниң хой талалыг белеткел ажылдарын кылып чорудар ужурлуг.

Келир театр сезонунга белеткеп турар Н. Байтемировтуң «Уркуя», К. Кудажының «Феликс Коп», Н. Эдманның «Мандат» деп шиилери. Тываның улустуң чогаалчызы С. Б. Пюрбюнүн «Кызыл үеривиц» катап тургузулгазы чаа театрга үнүп эгелээринге улуг бүзүрел бар. Театрның чогаадыкчы коллективинге чаа күш база немежир. Москваның театр училищезин дооскан дээди эртемниг, Тыва театрның дөртку садгалынга хамааржыр актерлар чедип кээр. Оларның диплом камгаларда тургускан шиилери чонга бараан болуру чугаажок.

Дөртен чыл назылыг тыва театрның үүгле Тыва республиканга эвес, харын ССРЭ-ниң область, крайларынга, эвилелдешкен республикаларынга, даштыкыга алдаржый бергенин бодап кээрге магаданчыг. В. Оскал-оолдуң цирк болуунге АКШ-ка болгаш Англияга, Бирмага болгаш Австралияга дээш делегейни дескиндир адыш часкап турган. Оларның ат-сураан ССРЭ-де дыыаваан кижи ховар деп болур. РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи М. Мунзукту Япония болгаш Франциядже, ГДР болгаш ГФР-же чалап турганы тыва уран чүүлдүн, театрның, ооң артистериниң ат-сураанын, оларның бедик мергежилдиг күүселделериниң ылаптыг херечизи болур.

Бистиң ол кайгамчык чедиишкиннериниң өөдүр улуг ленинчи партиязының, Совет чазактың нация, чон бүрүзүнүң экономиктиг, культурлуг чечектелиишкини, сайзыралы дээш сагыш салып турар чайгылыг чок шынчы национал политиказының ачызы-дыр.

М. РАМАЗАНОВА,
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

КӨЖЕГЕНИҢ ЫРЫ

Чүс-чүс карак менче кайгап,
Чүрек-хөрек хайымналыр—
Хөлбеңг торгу көжеге мен,
Көрүкчүлер мени таныыр.

Чалгыгланчак сыгыгларым
Чажыттарлыг, эртинелиг:
Сая чылдар, муң-муң
маадыр
Чаштып чурттап турар чүве.

Кадыг, уян сеткилиңер
Кандыызы-даа меңзэ дөмей.
Каттыргыптар, ыгладыптар
Кайгамчык күш менде
сиңген.

Бөелденген сцена ышкаш
Бөмбүрзек-даа дээскинер.
Ажыттынган көжегелер—
Амыдырал арынгары.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

Литературлуг булуң

Эрткен чылын СЭКП Төп Комитеди «Чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ол чорук чогаадыкчы коллективтерни улам хей-аът киирген. Бистиң республиканың аныяк артистери, чогаалчылары, чурукчулары, музыкантылары болгаш өске-даа чогаадыкчы ажылдакчылары социалистиг культураны сайзырадырынга төлептиг үлүүн киирип турар.

Март 28-те Тываның аныяк чогаадыкчы ажылдакчыларының республика хуралы болур.

Бо номерде чамдык аныяк авторларның чогаалдарын номчукчуларга бараалгаттывыс.

ШАК ОЛ МЕН МЕН

А. ДАРЖАЙ

Дүн дег кара сырый башта хыраа дүшкен,
Дүвүред чок, даянгыштыг кырган кижи
Кызыл-даваа мачнап өскен черни эргип,
Кызыл хүнде чанып келир: шак ол мен мен.

Дузак өшкү дуруглай бээр хаяларже
Тура дүшпейн, халбактанып үнүп чораан
Эрес, шоваа бичии оолду кырган кижи
Эргелелдиг сактып орар: шак ол мен мен.

Он-на бештин айдыңында чараш кыстың
От дег изиг эриннерин харамдыгын,
Ошкап чораан чалыы өйүн кырган кижи
Омаа киткеп, бодап орар: шак ол мен мен.

Шугум ышкаш кудумчуда бүрүлерин
Шулураткан теректерни олуртканыл,
Данзазыңга таакпы тип, кырган кижи
Таалал-биле сактып орар: шак ол мен мен.

Маадырлыг дидам чорук кылбаан-даа бол,
Хайыралыг Терээн чурт дээш, торел чон дээш
Халас ытпаан чуртталгазын кырган кижи
Маажым бодап сагынгылаар: шак ол мен мен.

Чурттуң каазын чарашсынып кайгап ора,
Чуртталганың төпчү чогун херечилээн
Төлүүгүн чаш хензиг оглун кырган кижи
Дөмзээн орта олуртуп аар: шак ол мен мен.

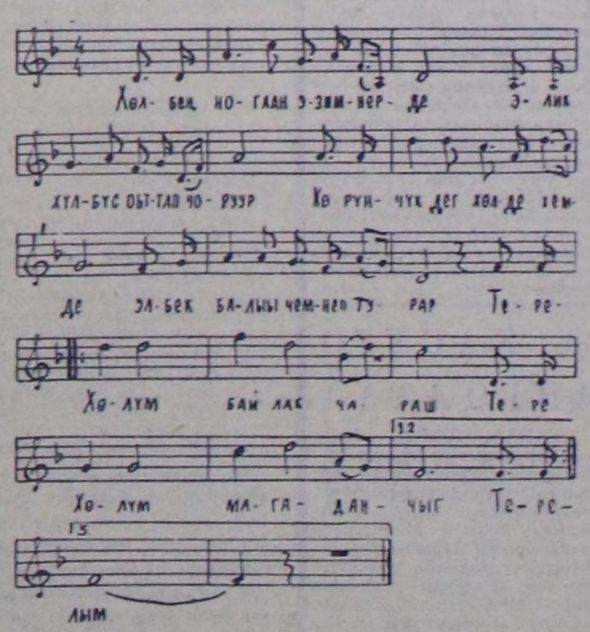

Тере-Хөлүм — чоргааралым

Сөзү Ю. КЮНЗЕГЕШТИН.
Аялгазы Д. КАҢ-ООЛДУУ.

Хөлбек ногаан эзимперде
Эдик, хүлбүс оттап чоруур,
Корунчук дег хөдде, хемде
Элбек балыы чемнеп турар.

Тере-Хөлүм—байлак чараш,
Тере-Хөлүм—магаданчыг.

Аржаан суунга арның
чунган
Анай карам алыс чурту,
Эргип четпес делгемнерлиг,
Эгээртинмес эртинелиг

Тере-Хөлүм — аскым-кежин,
Тере-Хөлүм — ынакшылым.

Каргы, Шыныа, Балыктыгда
Кадарчылар, анчыларның
Хостуг ижин мактап ырлаан
Хомус үнү чаңгыланган

Тере-Хөлүм — хөглүг-омак
Тере-Хөлүм — чоргааралым.

ЧУРТТАЛГА

Э. ХАЯҢ

Сени дээнде
чүү-даа чүвү
харам чок мен,
Сеткилимниң бүгү байын
өргүптер мен.
Эчис оруун
ак-ла чорза,
сеткилим дыш,
Эрес-кежээм киткеп келир,
чүрээм хөглүг.
Боданганзыг
ак-көк даглар,
шапкын Хемчик
Боттуң чаштан
ойнап өскен—
хензиг чуртум.

Эртем-угаан,
депшилгениң
уран төвү—
Знерелдиг Совет чуртум—
Ада-чуртум.
Октаргайже
сыылаткан космонавт эр,
Оргу шөлде
хоюн чалаан
кадарчы кыс,
Ойнап-хөглээн
чидиг үннүг
хензиг чаштар —
Оранымның
саглайчыңнаан
оңмас чечээ.

Олар шупту
каттышкаштың
чуртталгам бөөр,
Олар четче
хүнче чүткүп,
серген чорза,
Сагыжымга
саарзык-тудуу
чүве турбас,
Чалыы соруум,
улам хайнып,
шыдал немзээр.
Чырык черде
бар-ла турган
кежиктерден
Чыда калбайн,

ажыл-ишке
киржип чор мен.
Эгээртинмес
билиглерни
чедип алган
Эктим бедик, тодуг-догаа
чурттап чор мен.
Оранымның
чечектелген
чуртталгазы
Онча-менди
чүс-чүс чылда
чоруур болза,
Оон аңгы,
меңээ чүү-даа
херек чок ийин.

Шоодуглуг чугаа

В. МОНГУШ.

Аныяк „пенсионерлер“

— «Булуң-Терек» совхозуңга чаа почта салбыры ажыдар деп тур бис. Аңаа баргаш, ону эргелекчилеп ажылдазыңза кандыгыл? Эртем-биле ажыр-бас-тыр. Эвээш-биче-даа бол дуржулган база бар-дыр. Комсомолчу кижи-дир сен — дээш, районнуң харылзаа белдириниң начальниги хоюг кара карактары-биле менче каш секунда иштинде чиге көргеш, стол кырында чыткан саазынларын эңмелей берген.

Билбезим чер, танывазым чон боорга ынчаарым ол ийикпе, дарый харыы бербейн, бирде, ажык турган соңгаже, бирде, начальникче шыырацайнын олурган мен. Хоюг кара карактар мээң бодалдарымны өттүр билген чүве шыкаш таваарлап, таакпызын сора берген.

— Ачам, авам-биле сүмелешкеш, даарта келгеш үзе харыылап берзимзе кандыгыл? —диген мен.

— Ажырбас, ажырбас, Долгар, сүмелеш харын, даарта дүүш сөөлүнде келгеш чугаалаар сен.

Бо чугаа болуп тургандан бээр ам ийи чыл ажа дүжүп чоруур. «Булуң-Терекке» чайның адак айында аңаа ажылдап чедип келгеним ол чүве. Ийи аал ишти чурттаар бажыңның бир талазын почтаның алган хаар чери кылган, өске талазын меңээ квартира кылдыр берип каан. Үш өрээлдиг, кухнялыг бажың кара чаңгыс кижиге аңаа бир хову ышкаш сагындырар чүве болду. Мээң бар-ла турган өөрүм чаңгыс чемодан биле сумка иштинге сыра бээр турган. Көдээ Совет секретары үргбай мени конгус таныгвас хирезинде эвилеп кончуг көрүп, интернат эргелекчизи, школа завхозуңга чедирип турган, демир-оруу, матрап, чоорганнар ачылап берген, бажыңындан аяк-сава аймаа эккелгеш:

— Бот кижиниң хырны, бода малдың чыдыны дээр болгай, сарыым. Амдыызында мынчаар тургустунуп алыылы. Чоорту чорук чогуп, бодуң ынчу-хөреңгилиг апаарла сен ыйнаан. Дуза херек апарза кымга-даа баарындан эгенме—мендеи эгелээш, совхоз директорунга чедир сеңээ дузалаар ужурлуг бис — деп сүмезин каткан чүве.

Совхоз төвү ындыг кончуг улуг-даа эвес, ындыг кончуг бичии-даа эвес суур болган. Ийи чыл дургузунда оон чурттакчыларының дыка хөйүн таныыр апарган мен. Чоок эш-өөрүм база тыпты берген. Баштай келгенимде мээң адым билбес болгаш «почта эргелекчизи уруг», «чаа келген ажылдакчы» деп турган улустар ам мени «Долгар», харын-даа «Долгар Тадар-ооловна» суг дижир апарган.

Почтадан үнмейн олургаш-ла, хой улус-биле таныжып ап болур деп чүвеге келген соонда удавайн бүзүрей берген мен. Пионерлерден эгелээш, пенсионерлерге чедир кымны келбес дээр. Эртенден кежээге чедир улус үзүлбес шуужуп-ла турар: чагаа чорудар, солун, журнал алыр, посылка эккеп дужаар, телеграмма дамчыдар, телефон-биле чугаалажыр дээш үүү капчанмас дээр. Эң ылаңгыя пенсия алыр хүнде суг конторамның хөлдүү кончуг апдар.

Ол хүн Борбак-оол биле Сайын-Белек ажыл шагы эгелээриниң мурнунда-ла мээң чурттап турар бажыңымның дужунга көстүп кээп, чамдыкта шактарынче, чамдыкта хүнче көрүп каан, кудумчуну өрү, куду кылаштажын турарлар. Манаарга үениң эртнези кончуг деп чүвени билкр мен, ынчалза-даа конторанын хаалгазында кажан ажыдарын, кажан чапсарлаарын, кажан ажылды доозарын бижип каан болганда ону хажык чокка сагыырын чүгле бодум бодумдан эвес, оскелерден база пегезе эки дээрзин билгеш, эртенги шайым таваар ижин, демги эзерецшекеп ийи эжишкини караам ужу-биле бүдүү көрүп олурар мен.

Борбак-оол почтага эң-не баштай бир кырган кадайның колдуундан чедип алгаш киирип келгенин сактып алган мен. Чугаалажы бээримге, кырган-авазы болган.

— Улуг назылыг өгбецерге дыка хайыралыг-дыр силер аа! Артында чедип алгаш чедирип эккээр—деп, мен ынчан аңаа чугаалааш, бүдүү иштимде мөзүлүг оол турган хире-дир деп бодаан мен.

— Акша-даа орта санай албас, адын-даа таптыг салып билбес кижи ышкажыл. Аваамның авазы Доңгак Хураганмай деп пенсионер-дар. Ам акшазын ап алырга, садыгга эдертип чедире бергеш, алыр барааннарын база мен «сатчып» бээр-ле болгай мен.

Кырган бистиң чугаавыска киржип, мээң кайы чер чурттуумну, ада-ием ызыгууруң айтыра берген. Чугаалап бээримге, кезек боданып турган:

— Ачаңның везиниң төреллери бистиң бо Булуң-Терек чурттуг улус чүве. Кырган-аваны мен таныыр чораан мен, уруум. Силер ышкаш аныяк-оскенин кижи кайын билир боор—деп каан.

Кырган иешкилер пенсиялын ап алгаш, четтирипкеш чоруй барганнар.

Сайын-Белектиң адын билбес турган-ла арның таныы алган мен. Бир катап район төвү бадын чораан, чапар өйүм чедип кээрге, автовокзалга чеде бердим. Удаваанда Булуң-Терек баар автобус шимчеп үнүпкен. Мурнунда сандайга олурган кылымал диштиг оол туруп келгеш, автобус иштин бир кылдыр дескиндир коргүлээш, сөөлүнде олурган ак баштыг кырганга карактары доктаай бергеш, амыраан аянныг үп-биле кыйгыра каапкан чүве:

— Эй, кырган, бээр мурнуңга келгеш, бо чымчак олутка саадавыт. Мен аныяк кижи соонга-даа чораай-ла мен.

Кырган мурнунга кээп олуруп алгаш:

— Кандыг кончуг магалыг толүм боор! Мен ышкаш кырган адалыг турган боор ийин. Мынчаа амыран-чыргаа суур чедерим бо-дур—деп, боду чаасканы чугааланыы олурган.

Хемни кешкеш, хараганныг алаакты өрү чоктапкан бис. Автобус моторунуң чаңгыс аай хөөмейлээшкилиңден чүве ийикпе азы дески орукка тааланчыг маңнаарындан чүвези ийикпе чоорту удумзурай берген чораан мен. Бир кижиниң ырлаан үнү мени оттурупкан. Хая корпүн кээримге дем олудуп солчуп ап турган оол алаан «силий» берген бадырын олурган.

— Күжүр Сайын-Белек халас концертин эгелей берген ышкажыл! —дээн үннер катыкы-биле холуштур дыңналгылаан.

Үе-чергези оолдар ышкаш оол-ла чораан—харын чарашдаа деп болур: кырлаң думчуктуг, карактары дээрге кыдыын хыыргыыш шыпкан ийи хөл-ле, бажының суук кара дүгү эгин баштарын сыйбаан чоруур кылдыр узадыр езе берген...

Даартазында хүн назыны догүй-даа берген болза, алыс боду шоваа, адак-бышкаа чиик бир ирейни эдерип, Сайын-Белек почтага бо кирип келген.

— Сат Дүктүг-оол деп кижи мен, кызым. Пенсиям алыр дээш чор мен. Дептерим бо ийин— дээш, кырган документизин менче сунду. Мен херек саазынынар дилеп олурар арамда кырган чугаазын уламчылап турган: — Кедээ дагда улуг уруум өөнде чурттап олурар кижи мен. Оон оолдарынга чигир, конфета садып алыйн дээш. Ижер шай, тыртар таакпы база боралап алыр мен. Оон ыңай меңээ кырган кижиге шоолуг чүү херек боор.

Кырган акшазын ылавылап санап турда, Сайын-Белек дузаргаан көргүзер дээнзиг мойнун кылчыйтыр эзге берген:

— Мен санап турумда бухгалтер-биле дөмей-ле мен, даай. Аныяк уруг алдапкандаа болуп чадавас, хыпап берейн, бээр сунувут. Ат салып билбес болзуңза мен салчыы берейн. Холум агартып-ла бээр сен ыйнаан—дээш улам чоокшуладыр туруп алды ол.

— Сээң ора-соман безин чок турда адым салып, арбан даргалап, сан санап, самбыңы хап чораан бодум болбазык мен бе, Сайын. Мыңдаа аваның акшазын чүге будан турганыг ол? Баш дозуп ап алгаш, чарыгдан каапкан деп ачаң кончуттунуп олурбады бе...

Сайын-Белек боргүн хаваашче хавыкталдыр тыртып чоруй ыыт чок кылаштап үне берген.

Мээң хеймер кыс дукмамның оглу-дур ийин бо. Өөренгеш өөренгенде-даа чок, ажылдаашы ажылдаада-даа чок, аңаа-ла хүн эртирип кылаштап чоруур амытан-дыр. Даштындан коорге аңаа бир өөр теве чүве дивес сен бе, кызым. Оон школага кады өөренип чораан эштери ам мырынай ат-сураглыг кижилер апар чыдар-дыр. Сарыгбайның оглу Кенден трактор сургуулун доозуп алгаш, кончуг күштүг демир «аъдын» мунупкан малчыннарга сиген, оттулар ыяш, чарба, силос чедиргеп бо-ла чоруур-дур. Мыңдаа оон дугайында солунга бижээш, чуруун база тыртты-рын каан болду. Магалыын көрбес бе, кызым. Сайын-Белек бодунуң өөде чогун билбес, чаданын чоруур хирезинде меңээ кадайдан ап берикер деп төрелдериниң кулаан коңгалап чоруур ышкажыл.

— Бодунга кадайны канчан боду тып албас кижил?— деп, мен шын-на сеткилимбиле элдепсинин айтырдым.

Дүктүг-оол ирей мээң ол айтырыымга база элдепсине берген ышкаш болуп, сыгыр карактарын бар-ла шаз-биле менче хере көре каапкаш, шаараага берген удургу диштерин саргараш кылдыр хүлүмзүрүп чоруй харыылады:

— Ындыг чалгаапайны кым тоор боор, кызым. Мен ону аныяк «пенсионер» дээр кижи-дир мен. «Сен ышкаш чалгаа кижи канчан кадай азыраар, ажы-төл остурер сен?» деп энир бир бодундан дорт айтырдым. «Мен кадайны азыраан чоор мен, кадай мени азыраай-ла!» деп бо дивес сен бе. Амгы үениң аныяк-өскениниң угаан-сарыылы, эртем-билим дээрге далай, таңды ышкаш чүве ышкажыл, уруукум. Мээн азы-харым ам ол хире турган болза, сүлде бо, кандыг-даа эртемни чедип ашкан турар мен. Сайын-Белек мээң кончуг чиңгине чээним-дир. Чажырбас мен—хирелиг чээн чүве, багын чугаалаарга, бачыды арыыр дээр болгай. Эрес-шоваа, эртем-сургуулдуг эр болур боор деп бодап чораан мен, ам кайда боор, даңза угбас таакпызырак, дашка угбас арагазак кижи боон бар чыдары ол ышкажыл...

База бир кырган шилчиткен акша алыр дээш чедип келген. Дүктүг-оол ирей чугаазын шеглеп:

— Чаа, кызым, эки ажылда, хөлдүг болгаш чоннуг черде кижи-дир сен, сеңээ шаптык кадып, чугаам шөйүп турган чоор мен. Байырлыг че!— дээш, далаш базып чоруй барган.

Чылдың дөрт шаг-үеэзи алчап-селчип шуужуп эртип-ле турар. «Булуң-Терек» совхозчылы келген тудум улам хөгжүп кел чыдар. Төп суурда бо чылын автоматтыг телефон станциязын ажыглалда киирипкен. Суурнуң, дыка хөй бажыңнарында, албан черлериниде телефоннарны тургузуп каан. Удавас телевизорлар база бар апаар. Шупту чүве өзүп хөгжүп, оскерлин чаартыып-ла турар. Чүгле суурнуң ийи-чаңгыс аныяк «пенсионерлери» чаныын салыр хоңшу чок: өөренирин-даа, ажылдаарын-даа уттуп алган, орге маңаан сары ышкаш олча хайдыныр, кудумчуларга өрү, куду кылаштажып, суур чуду боон базып чоруурлар.

Эфириниң ээзи

ПРИМОРЬЕ КРАЙ. Владивостокта ДОСААФ-тың радиотехниктиг школазында кичээлдер соонда Виктор Павлович Карабанов бодунуң дамчыдыкчызының чанында олуруптар болгаш чурттар база диптерге аян-чорук кылып эгелээр. Эфирге дөртеп чыл иштинде ажылдап келгениниң түнелинде он-он чурттардан мун-мун карточка-квитанцияларны, чүе ажыг дипломнарны чедип алган.

Виктор Карабанов Ленинградтың харылзаа техникумуп дооскан соонда Ыраккы Чоон чүкке чедип келген. Аныяк специалисте балыкчы судноларның радиодерилгелерин, эрикте турар радиостанцияларны чыып тургузар ажылды дааскан.

Совет Армияның хүрээлевинге албан эрттирип тура ынак ажылын кылып чораан, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга радистерни ол белеткеп турган. Оон ийи өөренкчилери Совет Эвилелиниң Маадырлары. Харылзаачы офицер Виктор Карабанов ийи дайынчы орденнер-биле шаннаткан.

ЧУРУКТА: Виктор Павлович Карабанов бодунуң оглу Павел-биле.

Ю. МУРАЙИННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

СПОРТ

МАРГЫЛДАА ЭГЕЛЭЭН

Республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелериниң бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы дүүн эгелээн. Оон байырлыг ажыдыышкыны эртенгиниң 11 шакта хоорайның Күш-культура бажыңында болган.

Шилиндек мөгелериниң хүрежи эгелээр мурнунда спорттуң хоочуннарынга болгаш ону республикага хөгжүдер талазы-биле төлептиг үлүүн киирген активчилерге «Ниитилелдиң хүндүлүг кежигүнү» деп Россия чөвүлелиниң хөрек демдээн тывыскан. Ону Тывага хүрешти сайзырадырынга улуг үлүг-хуузун киирип келген, Тываның баштайгы тренери пенсионер Павел Михайлович Петровка, спорт мастерлери башкылар Чокпек Болат, Өргелээр Ондар болгаш өскелерге-даа облпрофсөвүлелиниң секретары С. Д. Киров тывыскан.

Оон соонда Кызылдың дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң, Хөвү-Аксының, Ак-Довурактың шилиндек командаларының мөгелери деңзи аайы-биле хүрешкеннер. Ол маргылдаа богун уламчылаар.

Д. ИРГИТ.

КАИ-нин ЭКРАНЫ

ЧАДАГ-ДАА, МАШИНАЛЫГ-ДАА ЧОРААШ

Март 13-тен 21-ге чедир үе иштинде транспорт аймаанга озал-ондактыг таварыдгалар эвээш-дээ болгулаза, кайы-бир черге олар бо-ла таваржы берилээр-дир. Ам оларның иштинден чамдык фактылары сайгарып, чыддагаанын тодарадып көрөлинер.

Таңды районнуң Чал-Кежиг суурунга мыңдыг таварылга болган. Тракторист Аракчаа дээрэн эзиртир арагалап алгаш, бригадир Келин-ооллуң бажыңының бүгү херимин мунуп чораан трактору-биле чуура бастырган, оон соонда бажыңның ийи соңгазын чуура үстүрүп каан. Чылдагааны биллиңгир ышкажыл.

Чадаанның Шахта магазинниң чанында чорган 6 харыг Мерген Хомушкуну март 14-те, 11 шак чартык турда, автомашина таварааан. Ол бичии оол ол-ла черинге чок анаарган. Чолаачы кемдээн кижиге дуза-даа чедирбээн, кымга-даа дыңнатпайн чоруй баргаа. Ол чолаачы Бай-Хаактан адаа келген В. Петунин дээрэн хире боон турар.

Ол-ла хүн, 12 шак хиреде, Кызылдың Магистральная кудумчузунга, нефтебазадан 150 метр хире черге, орукче хенертен үне халып келген С. М. Балашовту 97—96 дугаарлыг ЗИЛ-157 автомашина тазараан. Ол оол база ол черинге-ле өлген. Машинаның чолаачызы И. С. Монгуш эзээр чораан. Ук машина «Улуг-Хая» совхозтуу.

Ак-Довурак хоорайның Гагарин кудумчузунга эзирик чораан чолаачы В. С. Злоусов дээрэн ГАЗ-53 автомашина-биле хамаатты А. А. Колбасенко-ну март 15-те, 19 шак үезинде таварткан. Озал-ондакка таварышкан Колбасенко ижинге аарыг-биле кемдээн. Ол машина Ак-Довурак АТБ-зинге хамааржыр болган.

Кызыл хоорайның Титова биле Красноармейская кудумчуларының белдириге ПАЗ-652 маркалыг автомашинаның чолаачызы март 21-де кудумчу шимчээшкининиң чурумуп каржызы-биле үреэнинден, «Седьхозтехниканың» райондар аразының каттыжышкынынга хамааржыр УАЗ-469 маркалыг автомашина-биле үскүлешкен. Оон түнелинде машинаның чолаачызы Б. А. Богдашкин биле каттыжышкының кол инженери херек клетказынга кемдээшкинге таварышканнар.

Кудумчуга чадаг-даа, чолаачы-даа кижилериниң серемчилед чок азы эзирик чоруурунуң уржуктары мыңдыг боордур.

В. ГРАХОВ,
КАИ-ниң инспектору.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 27-ДЕ

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—«Сула шимчээшкинче, чыскаалыңар!».
10.30—«Оттурукчу».
11.00—«Совет Эвилелиниге бараан бооп тур мен!».
12.00—«Орленок» телестудиниң аныяк корреспондентилериниң Черкассы областың В. И. Ленин аттыг колхозунуң авеню удуртукчузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. В. Прихно-биле ужуражыышкыны.
13.00—«Музыкалыг киоск».
13.30—«Кодээниң ажыл-ишчи шагы».
14.30—Европа чемпионварының гандболга кубогу. «Гуммерсбах» (Дортмунд)—ЦСКА. ГФР-ден дамчыдылга.
14.50—15.00—Чапсар.
15.00—Гандбол маргылдаазының уланчызы.
15.30—«Улуг оруктуң базымнары». «Чер». Уран-чечен фильм. Белүк дамчыдылгаларны ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар черинің секретары, искусствоведение доктору А. В. Караганов эрттирер.
17.05—«Литературлуг беседалар». А. Новиков-Прибой. Чогаалчының торуттүшен хүнүндеп бээр 100 чыл болганынга. Шүлүкчү А. Сурков эрттирер.
18.05—«Делегей панорамазы».
18.35—Совет дириктаг ырларының концерти.
18.50—«Кино аян-чоруктарының клуву». Ю. А. Сенкевич эрттирер.
19.50—20.00—Чапсар.
20.00—Медээлер.
20.15—Мультфильмнер программазы: «Хуулгаазын карак-шиле», «Женя моортайжыгаш болгаш кудумчу шимчээшкининиң дүрүмперинің дугайында».
20.40—«Совет Эвилели даштыкы аалчыларның көргени-биле».
20.55—Лопе де Вега—«Фуэнте Овехуна» («Хой суттарар дамырак»). Шиңгин экранчыткаңы. Испания биле Италияның телевидениелериниң кады тургусканы.
23.00—«Ye». Информастыг программа.
23.30—00.40—«Театрның делегей хүнү». ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Царев эрттирер.

МАРТ 28-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

19.00—Уругларга фильм. «Марийканың чаш чылдары». Уран-чечен телефильм.
20.05—Телемедээлер.
20.20—«Социалистиг чарыштың хүн демдеглели». Дамчыдылга.
20.35—«Хой-ниити амыдыралының экраны». Дамчыдылга.
20.55—Телемедээлер.
21.15—Чарлалдар.
21.20—«Аас-кежиктиг болур дээш». Уран-чечен телефильм.
22.25—22.55—«Маяковский аттыг театр». Документалдыг фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИН

Агаар

Бүгүн республикага шокар булуттаар, барыын районнарга быскаанап хар чаар, дүне мурнуу-барыын районнарга 10—15 градус соор, хүндүс 0—5 градус чылыыр, артканнарынга дүне 12—17 градус, хүндүс 0—5 градус соор. Кызылга дүне 10—12 градус соор, хүндүс 0 градус болур.

КИНО

МАРТ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ак-көк куш» 10.30, «Танцычы кыс» (2 сериялыг) 12.30, 15.10, 18.00, 20.40 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Суг эзэзи» 9.00, 12.05 «Сени шинме!» 10.40, 14.05, 15.30, «Ак платье» 17.00, 19.20, 21.10 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Алдын дулгуур» 9.30, 11.00, «Калчаарадыр алдын» 13.00, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Оолдар фронтузе хап орган» 9.30, 11.00 «Опу эртиэзи бие» 13.00, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

МАРТ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ак флюгер» 10.00, «Доктор Франсуаза Гайан» 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Сени шинме!» (6—16 үндүрүлгеза) 9.00, 12.05, 15.30 «Суг эзэзи» 10.25, 13.50 «Танцычы кыс» (2 сериялыг) 17.40, 20.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Ак-көк куш» 11.00, 13.00, «Доктор Мрачектың канчап сугже дүжүрерил?» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 11.00, 13.00, «Калчаарадыр алдын» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда кылдызының 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал кылдызының 2-37-13, культура кылдызының 2-23-54, кодээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, үлетүр кылдызының 2-22-64, чагаа кылдызының 2-41-27, информация база совет тургузут кылдыстериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, секретариат тын 2-23-35, солун келбейн баргада 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. ЧАГЫГ № 139.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Иом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00711.